
El dret a l'edat antiga i medieval

PID_00248120

Eduardo Cebreiros Álvarez

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Índex

1. El dret romà a la península ibèrica.....	5
2. El dret visigot com a continuïtat.....	9
3. El dret medieval a la península Ibèrica.....	12
3.1. El dret a l'alta edat mitjana	12
3.1.1. Recuperació territorial i repoblació	12
3.1.2. Dret general: el <i>Liber Iudiciorum</i>	16
3.1.3. Dret especial: dret municipal, dret senyorial	17
3.1.4. Les relacions entre el dret general i els drets particulars	21
3.1.5. Les característiques del dret altmedieval	22
3.2. El dret comú a la península Ibèrica	23
3.2.1. El renaixement de les ciutats	23
3.2.2. El dret civil: Irneri i el <i>Corpus Iuris Civilis</i>	24
3.2.3. El dret canònic: Gracià i el <i>Corpus Iuris Canonici</i>	25
3.2.4. El dret feudal	29
3.2.5. El dret comú: de Bolonya a la Península	30
3.2.6. Els drets propis o particulars. La seva relació amb el dret comú: el sistema del dret comú	31
3.3. El dret a la baixa edat mitjana	33
3.3.1. El dret a la Corona de Castella	35
3.3.2. El dret a la Corona d'Aragó	38
3.3.3. El dret al regne de Navarra	40
3.3.4. Característiques del dret baixmedieval	41
Bibliografia.....	43

1. El dret romà a la península ibèrica

Se sol assenyalar que l'únic que es pot afirmar en relació amb l'anomenat **dret primitiu** -l'existent a la Península abans de l'arribada dels romans- és que no se'n sap res amb seguretat. Potser és una afirmació exagerada, però la llunyania del moment i la dificultat d'apropar-se a les fonts jurídiques d'aquella època ens obliguen a descriure el període amb poques característiques segures, més enllà del predomini del costum. Malgrat que alguns autors han vist vestigis d'aquest dret en temps posteriors, ja amb els romans al territori peninsular, resulta arriscat fer afirmacions d'aquesta envergadura, atès que no s'han pogut provar fefaentment.

Per això, una anàlisi general del dret d'aquesta època antiga ha de començar en el **període romà**.

Els romans van envair la península ibèrica l'any 218 aC, dins de la seva estratègia de lluita contra els cartaginesos. Van culminar la seva conquesta uns quants segles més tard, cap al 29 aC, en temps de l'emperador August.

El procés de **romanització jurídica**, un cop que l'Imperi Romà va dominar tot el territori peninsular, va comportar la generalització gradual d'un mateix tipus de dret per a tothom, partint de la diversitat. Per això, per a comprendre amb claredat aquest procés des del seu vessant jurídic, cal analitzar el principi de **personalitat** del dret que regia al món romà, basat en la tipologia dels individus i no en el territori on viuen. Aquest principi determinarà una posició jurídica diferent per als diversos subjectes que convisquin dins el *limes* (frontera) imperial. Així, tindrem:

1) En primer lloc, els ciutadans (*cives*), que es regeixen pel *ius civile* (dret civil) i que gaudien de la plenitud de drets. En el seu origen, només pertanyien a aquesta categoria els habitants de Roma, però a poc a poc es va anar generalitzant aquesta condició, com veurem.

2) En segon lloc, hem d'esmentar els llatins, originàriament els habitants del Laci, la zona circumdant de la capital de l'Imperi i que es regien pel *ius latii* (dret llatí), una semiciutadania que els atorgava alguns dels drets de què gaudien els ciutadans.

3) La resta dels habitants de l'Imperi eren pelegrins, estrangers als ulls de l'Imperi, i es regien per les seves pròpies normes, als quals els romans van anar adaptant el *ius gentium*, el dret natural o de gents, basat en l'equitat.

Com s'observa, la posició avantatjosa l'ostenten els ciutadans i aquesta circumstància va ser perfectament explotada pels romans, que van convertir la ciutadania i el *ius civile* com l'objectiu enyorat i perseguit, una cosa que tot individu volia aconseguir per a consolidar la seva posició en el món del dret.

A tall de privilegi, Roma va anar expandint aquest *ius civile* per tot l'Imperi mitjançant concessions graduals de ciutadania i de llatinitat, que a la península ibèrica es van fer com a recompensa pel suport militar prestat per determinats grups o col·lectius. Aquest procés presentarà dos moments destacats:

- la concessió de llatinitat als habitants de la Hispània romana, en temps de Vespasià (73-74 d.C.) i, sobretot,
- la ciutadania¹ que van rebre tots els que poblaven l'Imperi l'any 212 de la mà de l'emperador Antoní Caracal·la.

Encara que probablement en aquell moment molts dels hispans ja eren ciutadans, amb aquesta concessió, el *ius civile* va passar a convertir-se en el dret aplicable a tota la població.

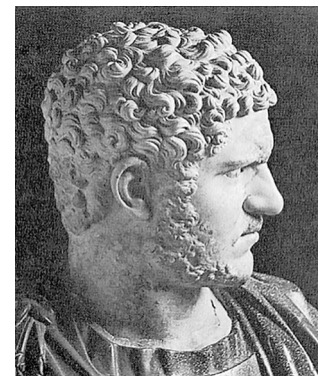
Ara bé, cal puntualitzar que aquesta romanització jurídica, aquesta territorialització del *ius civile* pensat inicialment per als habitants de Roma, va conviure durant molt de temps amb els diferents drets indígenes que s'aplicaven en terres hispanes i que van determinar una peculiar forma de desenvolupament d'aquest *ius civile*, que tampoc va poder ser uniforme a tot el territori peninsular, si tenim en compte que hi havia zones més urbanes que altres i, per tant, llocs amb una introducció major del fenomen de la romanització. És a dir, el *ius civile* que Caracal·la atorga a tots els habitants de l'Imperi no es va aplicar de la mateixa manera a totes les zones, ja que l'existència de drets pelegrins va haver de influir necessàriament en la forma d'entendre aquest dret romà que es vol generalitzar.

Cal descriure les característiques essencials d'aquest dret romà existent al segle III i que ara s'expandeix per la península ibèrica.

L'element clau per a comprendre el dret d'aquest moment és la **posició de l'emperador** i el seu **augment progressiu de poder**, mitjançant l'eliminació de qualsevol obstacle que pogués impedir que aquest poder fos total.

Ens hem de situar en l'última etapa de l'Imperi, el període postclàssic, i més concretament en el **Dominat** (235-476). Aquest terme ja resulta prou aclaridor per a comprendre el posicionament imperial. L'emperador és descrit com a *dominus et deus* -senyor i déu- lluny, molt lluny, de la consideració que va tenir

⁽¹⁾Sobre el seu concepte podeu recordar el que va estudiar a la primera lliçó de l'assignatura de Fonaments històrics del dret, en particular les pàgines 14-18.

L'emperador Caracal·la va estendre la ciutadania a tots els habitants de l'Imperi.

la seva figura en l'etapa clàssica de la República (del 367 aC al 27 aC), moment de l'esplendor màxima de Roma. Ara, dirigirà el govern, administrerà justícia, serà el cap visible de l'exèrcit i de dictar les disposicions legislatives.

Aquesta hegemonia de la Roma republicana es basava en la idea d'equilibri, el qual es trobava tant en l'àmbit polític com en l'econòmic, el social o el militar. D'aquesta manera, els ingressos eren suficients per a cobrir les despeses i el poder de l'exèrcit romà feia que el control del *limes* imperial no perillés. En el moment en què es trenca aquest equilibri, en l'etapa postclàssica, apareix la crisi que conduirà a la caiguda de l'imperi d'Occident l'any 476, però que constitueix un fenomen iniciat dos segles abans.

És interessant aturar-se en l'equilibri polític de la República i la seva ruptura per a comprendre millor l'evolució del dret en aquest període del Dominat. L'esplendor i auge de l'Imperi es va sustentar sobre els fonaments sòlids d'un emperador que gaudia de *potestas* -poder- i que prenia les decisions de govern recolzat per dues altres grans peces:

- D'una banda, el Senat, que disposava de l'*auctoritas* -el saber reconegut socialment-, integrat per una nombrosa nòmina d'individus -senadors- que coneixien molt bé els secrets de l'administració romana, ja que hi havien exercit diferents llocs durant les seves tasques públiques, l'anomenat *cur-sus honorum*.
- D'altra banda, el poble romà, que reunit en comicis de diferent tipologia servia de contrapès a les iniciatives de les altres institucions.

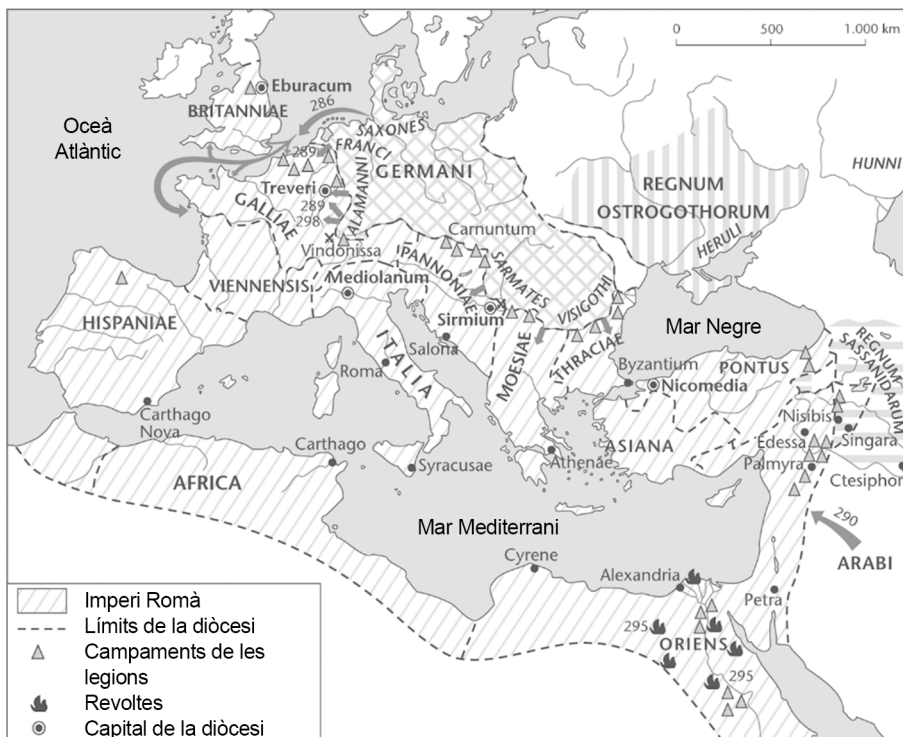
Aquests tres grups tenien els seus propis mecanismes de producció normativa. Així, l'emperador promulgava lleis que convivien amb els senatconsults de la institució senatorial i els plebiscits emanats dels comicis populars.

No hem d'oblidar el paper dels **juristes**. Les seves respostes *-responsa-* davant de qualsevol problema jurídic, fruit del seu coneixement professional del dret, els convertien en actors rellevants de l'activitat jurídica del moment. Però, també l'emperador en va anar minant l'actuació en l'acaparament gradual de tot el poder, com veurem.

La ruptura d'aquest equilibri polític, en el moment en què l'emperador busqui el suport de l'exèrcit per a consolidar-se en el poder, iniciarà la crisi política i contribuirà a caracteritzar el període del Dominat com el de l'enfortiment del poder de l'emperador. De la mateixa manera, cobrarà una gran rellevància la seva expressió normativa, la llei, que es converteix en la font jurídica per excel·lència i pràcticament única, ara amb la denominació habitual de **constitució imperial**.

Si el protagonisme del poble havia desaparegut ja en l'etapa anterior al Dominat -el Principat-, el paper del Senat i dels juristes s'anirà constreint a poc a poc, de manera que l'expressió jurídica d'ambdues institucions -senatconsults i respostes- deixarà de tenir valor, la qual cosa farà de la llei la font per antonomàsia del moment. Parlar de dret postclàssic serà parlar de la llei de l'emperador, en la qual es va produir una equiparació entre dret-llei, si bé es va conservar la distinció entre el **dret nou** - *ius novum*-, encarnat en aquesta activitat legislativa de l'emperador, i el **dret vell** -*ius vetus*-, que englobava les fonts jurídiques anteriors i, en particular, l'activitat jurisprudencial. D'aquesta manera, es parla de la dualitat *lex-ius* (o *iura*) per contraposar el present i el passat de les fonts del dret en l'etapa postclàssica.

L'Imperi Romà sota Dioclecià

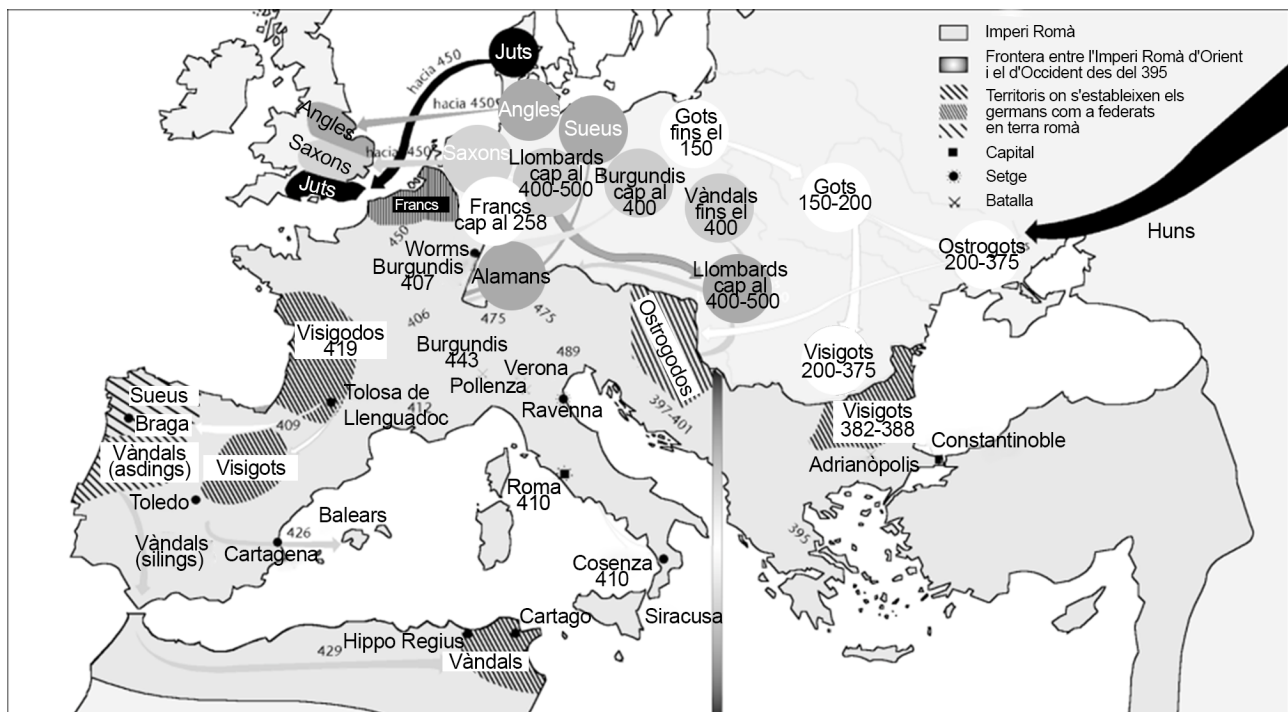
Font: *Atlas histórico mundial*, Kinder i Hilgemann (1971, vol. 1, pàg. 102).

2. El dret visigot com a continuïtat

Els pobles germànics van aprofitar la debilitat de l'Imperi Romà, a partir de la crisi que comença a forjar-se al segle III, per començar a fer petites incursions dins el *limes* imperial amb la finalitat d'obtenir algun botí. Aquestes incursions, de mica en mica, van anar a més i alguns d'aquests pobles es van establir, més tard, amb caràcter permanent, dins el territori romà (és el cas a la Península dels sueus, vàndals i alans). L'estratègia duta a terme pels romans va consistir a buscar l'ajuda i el suport d'alguns d'aquests bàrbars per a aconseguir, en qualitat de pobles federats, la victòria militar enfront dels agressors. És així com es produeix l'entrada dels visigots a l'Imperi, gràcies a pactes *-foedera-* establerts amb l'Imperi Romà.

És destacable el *foedus* de l'any 418, que va permetre que un poble nòmada com el visigot s'establís al sud de les Gàl·lies. El pacte va consistir en la cessió de terres dels romans perquè aquest poble germànic tingués un mitjà de vida i, a canvi, els visigots es comprometien a donar suport militar a Roma en qualitat de *foederati*.

Invasions i territoris d'assentament dels germànics als segles IV i V

Font: *Atlas histórico mundial*, Kinder i Hilgemann (1971, vol. 1, pàg. 118).

Tenint en compte que, tal com acabem de descriure, vam assistir a l'assentament d'un poble bàrbar dins dels límits imperials, cal analitzar la significació política que té el fet que un rei visigot s'instal·li en una província romana que té els seus propis oficials territorials.

Tot i que la resposta no està exempta de dificultats, ja que hi ha postures dispars sobre el grau d'autonomia dels visigots, tot sembla indicar que el monarca visigot va actuar com un rei per al seu poble. No obstant això, als ulls dels romans va actuar com a oficial imperial, col·locant-se i substituint el prefecte pretori de les Gàl·lies, màxim representant de Roma en aquest territori.

Des del punt de vista del dret, assistim a un **període de continuïtat**. Els visigots, incorporats a la dinàmica de poder i govern de l'Imperi, es van regir pel dret general de l'etapa romana postclàssica, basat en les lleis dels emperadors del Dominat i concretat en el Codi de Teodosi II, recopilació oficial de constitucions imperials promulgat l'any 439.

Sembla que Euric (466-484) va ser el primer rei visigot que va dictar lleis d'una certa entitat. A ell es deu l'anomenat **Codi d'Euric**, conjunt de disposicions règies amb la voluntat de resoldre problemes de la pràctica, no previstos en la legislació romana general i que, d'aquesta manera, va tenir un caràcter especial, per tant, un ordenament no complet.

Ha estat considerat un monument de dret romà vulgar per l'influx que se'n percep en aquesta font jurídica. Des del punt de vista legislatiu, els monarques visigots es mantenien fidels a la tradició jurídica romana, que era la que coneixien i en la qual es movien.

Alaric II (484-507) durà a terme la promulgació d'una obra, l'anomenat *Breviari d'Alaric II* (506), conegut també com a ***Lex romana visigothorum***, que nixerà amb la finalitat de fer comprensible a la població visigoda el dret romà, per aclarir i seleccionar les normes més rellevants. Per aquest motiu, es tracta d'una col·lecció de disposicions normatives d'emperadors i de jurisprudència o doctrina dels juristes romans (*leges i iura*), disposicions que, en la seva gran majoria, aniran acompanyades d'una interpretació que permeti entendre-les en aquest context de pobresa jurídica existent al segle VI. Constitueix un ordenament general que substituirà la legislació romana amb aquest caràcter (Codi de Teodosi II). Es va tractar, per tant, d'una obra necessària per a aquell moment. La selecció de lleis i opinions jurisprudencials va permetre aclarir el panorama jurídic en aquella època i, sobretot, fer-lo intel·ligible en una etapa d'escassa formació tècnica dels professionals del dret.

Després de la mort d'Alaric II -lluitant contra els francs-, el poble visigot creuarà els Pirineus, s'assentarà a la península Ibèrica i donarà lloc a l'anomenat regne visigot hispànic, la capital del qual serà Toledo.

Serà en temps del rei Leovigild (573-586) que aquest va reivindicar els plens poders del monarca (*plenitudo potestatis*) i es va produir la separació formal de l'Imperi Romà (*exemptio ab imperio*), un imperi que en la seva part occidental havia desaparegut un segle abans (476).

Fins aleshores, el rei visigot creava dret en virtut de la delegació que havia rebut de l'emperador romà i que havia estat formalitzada en el *foedus* de l'any 418. No obstant això, d'ençà d'aleshores, un cop trencats els vincles amb l'Imperi Romà i molt llunyà el record d'aquell *foedus*, al rei visigot li convenia buscar una nova font de legitimació del seu poder, la qual cosa va ser possible a partir de la conversió al catolicisme de Recared, fill i successor de Leovigild, l'any 587.

L'enfortiment del poder del rei visigot tindrà la seva màxima expressió en la figura de Recesvint (653-672). L'any 654 va promulgar una obra jurídica cridada a tenir un protagonisme especial, ja que la seva vigència es perllongarà més enllà de la presència visigoda a la Península. Es tracta del *Liber Iudiciorum*, un text que abandona la tradició romana des d'un punt de vista formal, però no des de la perspectiva material, ja que l'influx romà encara és molt present en aquesta obra jurídica.

D'aquesta manera, es prohibeix en el llibre la utilització del dret romà i, en conseqüència, s'estableix el caràcter imperatiu per a jutges i tribunals d'acudir al *Liber*, amb la qual cosa es determina l'exclusivitat.

Ara bé, la influència de més de dos-cents anys de contacte amb el dret romà no pot desaparèixer de sobte i, en aquest sentit, el *Liber*, igual que havia succeït amb la legislació visigoda anterior, es va mantenir fidel a l'herència jurídica romana. Això sí, anirà evolucionant com a conseqüència de les peculiaritats històriques que s'aniran produint a la península Ibèrica amb el pas dels anys.

Constitueix un text general i complet pel qual es regirà el poble visigot. Per als possibles casos de llacunes jurídiques, es fixa en l'obra que serà el rei qui resoldrà aquests supòsits, de la mateixa manera que hauria de dur a terme la tasca d'interpretació de les disposicions. Amb tot això s'enforteix el poder del rei visigot, que es trencarà bruscament amb la invasió musulmana, que posarà fi a aquest període.

Bibliografia

Citació del mòdul *El dret romà a la península ibèrica i el seu desenvolupament autònom durant el regnat visigot. De la romanització de la Península a la fi del regne visigot*, de Max Turull Rubinat, Oriol Oleart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàg. 28).

3. El dret medieval a la península Ibèrica

La divisió tradicional de l'edat mitjana en dos períodes -alta i baixa edat mitjana- pot servir-nos, des d'un punt de vista iushistòric, per a separar dos moments que presenten característiques pròpies. Si en la primera etapa, que podríem situar entre el 711 i el segle XIII, assistim al que s'ha anomenat pluralisme normatiu, en la segona, l'inici de la qual serà marcat per l'aparició a la Península del fenomen del *ius commune* (dret comú), entorn de l'any 1200, ens trobarem amb un enfortiment cada vegada més gran del rei i de la seva activitat normativa. L'arribada al tron dels Reis Catòlics, amb la presa de Granada i el descobriment d'Amèrica, representen una nova etapa, l'edat moderna.

3.1. El dret a l'alta edat mitjana

3.1.1. Recuperació territorial i repoblació

La invasió musulmana de la península Ibèrica i la presència d'aquest poble durant més de set segles constitueix un fet transcendent per a comprendre tot el nostre passat, inclòs el jurídic. A més, aquesta circumstància ens diferencia de la resta d'Europa i ens permet entendre algunes particularitats a l'hora d'estudiar fenòmens típicament europeus, com el feudalisme o la recepció del dret comú.

Quan l'any 711 els musulmans entren des del sud i ocupen amb relativa facilitat el territori hispà, la primera conseqüència d'això serà la desaparició del poder polític visgot i l'inici de la recuperació territorial -l'anomenada Reconquesta- dels reis cristians, que actuaran des de diferents nuclis, i duran a terme l'expulsió gradual dels musulmans de diverses maneres i en temps diversos.

Per tal d'entendre el dret d'aquesta època, és encara més important que la recuperació territorial, la repoblació que s'ha de produir immediatament després. De res no servia ocupar de nou un lloc si no era possible establir-hi població. Així, entendrem millor el dret especial tan típic d'aquests primers moments medievals.

La repoblació pot dividir-se, almenys, en dues classes.

1) En primer lloc, la **privada**, que sorgeix a iniciativa de particulars, i la finalitat primordial de la qual va ser de tipus econòmic, l'adquisició d'unes terres on establir-se i poder viure del seu producte. Per a aquest objectiu van resultar essencials dos mecanismes jurídics:

- l'anomenada **aprisió** o **presura** de les terres i
- la consegüent rompuda de les mateixes terres, coneguda amb el nom d'**artiga**.

2) En segon lloc, es podria parlar de la repoblació **pública** o **oficial**, la que promouen les autoritats públiques, fonamentalment reis i comtes, i que persegueix una finalitat diferent, ja que es mou més per qüestions estratègiques i militars per a controlar els musulmans.

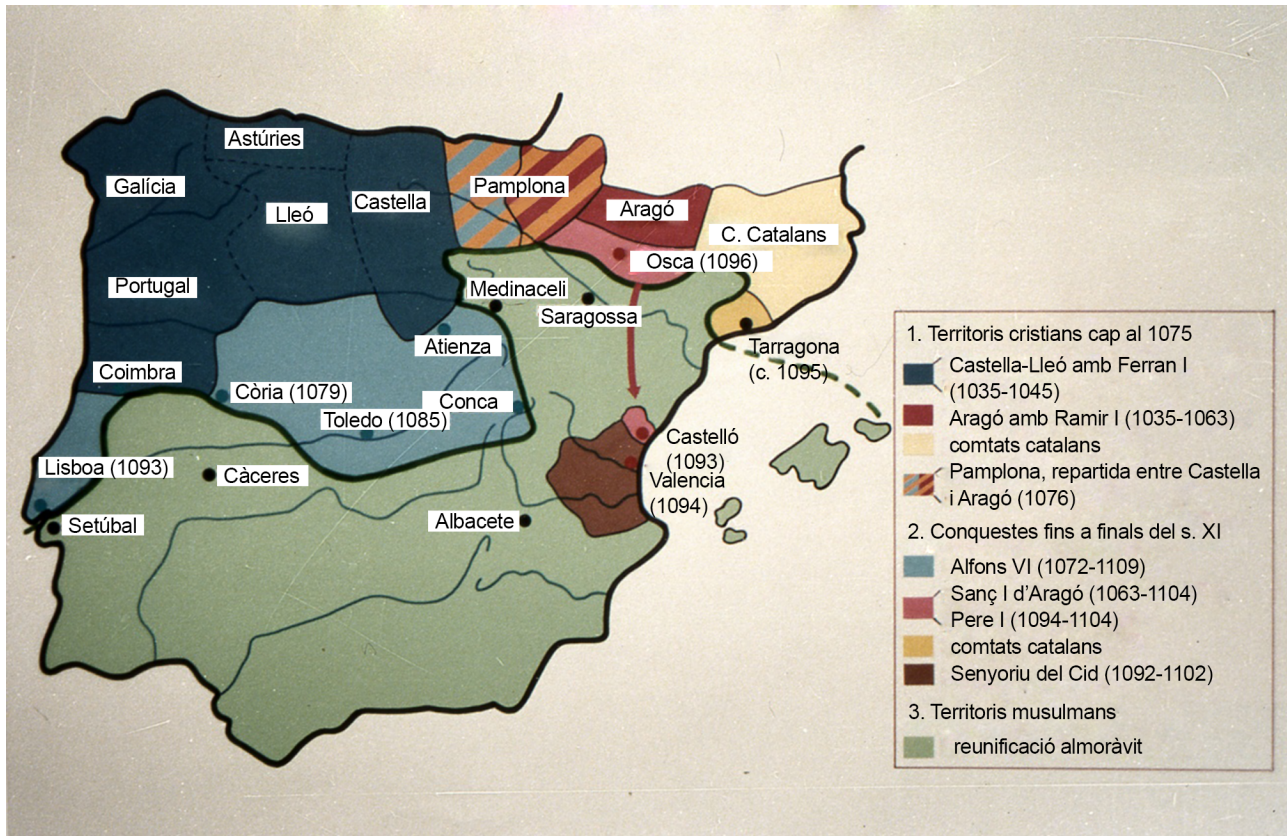
D'una manera temporal, el primer tipus va ser el que més es va dur a terme, des del començament del segle IX, mentre que, després, es va anar generalitzant una repoblació pública.

No oblidem, però, que es va tractar d'un fenomen més complex, amb altres classificacions (repoblació municipal, costanera, per mitjà del camí de Sant Jaume...) i que va durar molt en el temps, ja que l'última fase, que podríem situar en la repoblació del sud (Andalusia i Múrcia), València i Balears, es va produir a partir del segle XIII. En aquell moment, trobem elements nous, com, per exemple, el rellevant pes que els ordes militars van tenir en la recuperació territorial i repoblació del sud de la Península i el sistema de repartiments o cessió de terres als qui havien ajudat a la victòria militar sobre aquest espai.

Mentre que, al nord, el regne cristià **asturleonès** es va anar formant gràcies als avenços militars de monarques com Alfons I, Alfons II, Ordoni I o Alfons III, que va col·locar la frontera al Duero al segle X, a la vall de l'Ebre, les figures de Sanç Garcés i (segle X) i Sanç el Gran (segle XI) van ser claus per a la recuperació d'aquest territori. Ells van impulsar el **regne navarrès** que, si en un primer moment va acollir el comtat aragonès, més tard va passar a dependre del **regne d'Aragó**, quan va emergir la figura del monarca Alfons el Magnànim.

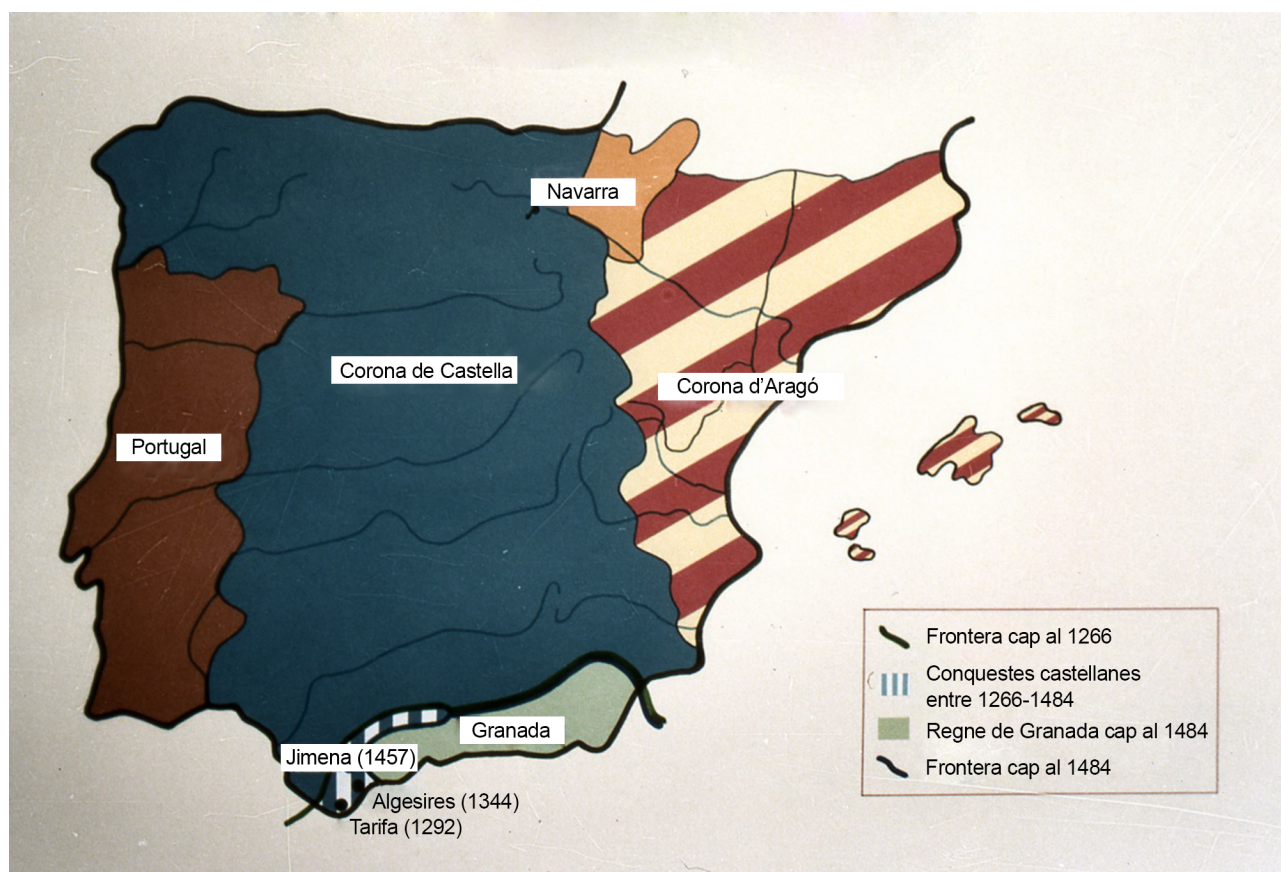
En l'avanç castellà, una fita important va ser la presa de Toledo el 1085 per Alfons VI, cosa que va provocar que la frontera se situés, en aquell moment, en un altre riu, el Tajo.

La reconquesta a finals del segle XI

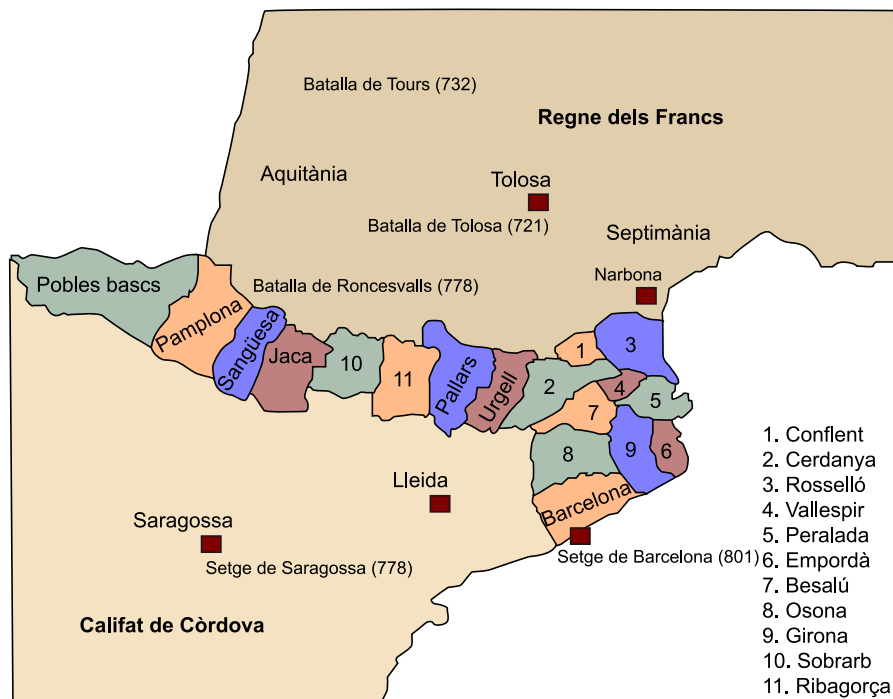
Un altre moment significatiu de l'avanç cristià es produeix després de la unió militar formada per castellans, aragonesos i navarresos, que va permetre la rellevant victòria de **Las Navas de Tolosa** enfront de les tropes musulmanes i que va provocar que el domini del poble islàmic es limités al reducte del regne nassarita de Granada, que encara va trigar a ser pres, com sabem.

La reconquesta als segles XIV i XV

Per la seva banda, Catalunya buscarà el suport del poder franc, amb la qual cosa, després de la seva ajuda militar, s'aconseguirà una ràpida expulsió dels musulmans i es conformarà l'anomenada **Marca** (frontera) **Hispanica** dins de l'Imperi Carolingi. Aquest col·locarà uns oficials anomenats comtes al capdavant de les demarcacions territorials, per aquest motiu anomenades **comtats**. Al segle IX els comtes catalans aconseguiran una independència *de facto* del poder franc i s'empararan en el prestigi d'un d'ells, el de Barcelona.

Comtats de la Marca Hispànica, inicis del segle IX

3.1.2. Dret general: el *Liber Iudiciorum*

La presència musulmana a la Península va alterar molt poc el règim jurídic dels cristians que la poblaven, ja que el dret musulmà és un dret revelat, només aplicable als qui abracen aquest credo. Aquest sistema personalista va permetre que els habitants peninsulars que vivien en zona musulmana, els anomenats **mossàrabs**, conservessin el seu propi dret, el que tenien fins llavors, que no era un altre que el visgot del *Liber Iudiciorum*.

Gent del llibre

En aquest sentit, cal aclarir que els musulmans respectaven les poblacions que anomenaven «gent del llibre» per disposar de textos sagrats, com és el cas dels cristians i els jueus. D'aquesta manera, l'Alcorà, la Bíblia i la Torà es convertien en llibres que havien de respectar-se. La peculiaritat musulmana prové del fet que el seu text sagrat era, a la vegada, font del dret, al costat de la conducta del profeta Mahoma (*sunna*) i la transmissió oral d'aquesta última (*hadit*).

Per tant, el dret musulmà no va tenir més abast a la Península que el derivat d'actuacions administratives dutes a terme per emirs –amb poder polític– i califes –que dirigien la comunitat tant en l'àmbit espiritual com en el governatiu–, que van intervenir al territori segons l'evolució de l'expansió musulmana per la Península, que va tenir la seva major esplendor amb la formació del califat omeia de Còrdova.

Cronologia

Emirat dependent de Damasc (711-756)
Emirat omeia de Còrdova (756-929)
Califat omeia de Còrdova (929-1031)
Regnes de taifes (s. XI-XIII)
Regne nassarita de Granada (s. XIII-1492)

L'aplicació del *Liber Iudiciorum* en aquesta etapa es constata sense dificultats en zones amb forta presència mossàrab, com és el cas de Lleó, Toledo o Catalunya. De fet, són abundants les fonts lleoneses que al·ludeixen a l'anomenat «judici del llibre» per a referir-se als plets substanciat per mitjà del *Liber Iudiciorum*. Més dubtes ha suscitat l'aplicació del text visigot en altres llocs, com Astúries, Navarra, Aragó o la Castella més oriental. No obstant això, hi ha documentació que en demostra l'ocupació a tots els territoris peninsulars.

Per tant, el *Liber* va operar com a dret general i complet per a tots els cristians peninsulars, i va conviure amb altres drets que operaran com especials i que també estudiarem.

El problema del text promulgat per Recesvint va ser que, amb el pas del temps, va anar perdent valor en no preveure solucions per a les noves situacions que s'anaven produint. Malgrat que hi va haver redaccions vulgars que el van actualitzar, és innegable el caràcter obsolet en el qual anava caient a poc a poc.

3.1.3. Dret especial: dret municipal, dret senyorial

La caiguda del poder públic visigot amb l'arribada dels musulmans va provocar una situació d'inexistència de protecció de la comunitat, de manera que la població va haver d'acudir a mecanismes d'autotutela o de recerca d'empara en l'àmbit més proper, en particular, la família i els veïns. Els llaços d'unió amb aquests grups s'intensifiquen, i n'és una bona mostra l'aparició d'institucions jurídiques que ho exemplifiquen, com és el cas de la venjança de sang, la responsabilitat penal col·lectiva, els cojuradors, etc.

S'ha discutit molt l'origen d'aquest tipus d'institucions jurídiques que apareixen recollides en nombrosos furs o textos locals establerts al llarg de tota la Península. D'una banda, una tesi germanista en va defensar l'origen en l'existència d'un dret consuetudinari visigot que havia estat latent a la Península i que va sortir a la llum després de la caiguda del poder públic. Postures contràries, més majoritàries, posen en dubte aquesta tesi i al·ludeixen, més aviat, a un origen franc (D'Ors) o preromà (García-Gallo).

Aquesta debilitat que es manifesta en aquests moments en un rei com el cristià, necessitat d'ajuda per a recuperar el territori enfront de la invasió musulmana, provoca la recerca de suports en els sectors que puguin contribuir a

l'assoliment final de l'expulsió dels estranys. És així com es posa en marxa tot un seguit de mecanismes per premiar la col·laboració en l'empresa reconqueridora duta a terme per senyors, monestirs i municipis.

D'aquesta manera, al costat del dret general i complet que conforma el *Liber Iudiciorum*, s'anirà fixant a la península ibèrica tot un **conjunt de drets especials, senyoriais i municipals**, fruit de les concessions que el monarca porta a terme per a consolidar el seu poder i inclinar la balança cap a la seva banda en la lluita davant dels musulmans.

1) El **dret senyorial** es desenvoluparà com a conseqüència de la cessió de poder que va a fer el rei, qui, davant aquesta necessitat de suport de què parlem, permet als senyors que organitzin el territori lliurat tal com ho fa el rei. Per tant, aquest senyoriu tindrà el seu propi dret, el del senyor, i la seva pròpia organització política i administrativa, que recordarà la dels territoris reials pel que fa a la seva estructura.

La base del poder senyorial, com hem dit, rau en aquest conjunt de concessions voluntàries fetes pel monarca d'alguna cosa que li pertany.

En destaca el dret al fet que els oficials del rei no entrin en el senyoriu (dret de *non introitu*). El senyor podrà cobrar tributs, administrar justícia (encara que el rei sol reservar-se per a ell les últimes apel·lacions) i governar aquest territori amb força llibertat, sobre la base de la immunitat *-immunitas-* cedida pel rei.

Aquest serà el germen d'una sèrie de **senyoriis** que s'estendran per tota la Península, en alguns llocs amb especial profusió (com, per exemple, a Galícia) i que conviuran amb els territoris reials. Dins d'aquests senyoriis cal diferenciar, al seu torn,

- els **nobiliaris**, en mans de famílies importants, i
- els **eclesiàstics**, sotmesos a bisbes i arquebisbes, fonamentalment.

Una altra classificació de senyoriis

Una altra classificació permet distingir entre:

- **jurisdiccionals**, si el senyor gaudeix de potestats de govern i administració del territori, o
- **patrimonials**, si el seu poder gira entorn només d'un control sobre unes terres que conreen els seus sotmesos i per a les quals paguen unes rendes.
- Encara que podia donar-se cada tipus per separat, el més habitual és que confluïssin totes dues classes en un **senyoriu jurisdiccional patrimonial**.

2) El **dret municipal** conformarà un espai de llibertats, un dret privilegiat que rebrà un territori particular amb la finalitat que es repobli un lloc que ha estat recuperat als musulmans, però que presenta perills evidents. Aquestes zones només podran prosperar i créixer si els habitants reben tot un conjunt d'avantatges, franqueses i exempcions de diferent àmbit:

- penals (p. ex., condonació de penes),
- civils (p. ex., facilitat per a l'adquisició de la propietat de terres),
- processals (facilitats i avantatges per a litigar),
- tributàries (p. ex., exempcions o limitacions de càrregues tributàries),
- militars (p. ex., exempcions de contribuir a les crides a armes).

La font jurídica que plasmarà aquest ordenament privilegiat rebrà diversos noms, que dependran del moment de la concessió i de l'espai físic on es dugui a terme. D'aquesta manera, es parla de **cartes pobles** o **cartes de poblament** o **privilegi** per a referir-se a aquest primer moment. La prioritat serà que la gent habiti un lloc i, per això, predomina la concessió de terres o modes econòmics de subsistència, a més d'alguns avantatges o privilegis. Es regularan, bàsicament, les condicions de l'assentament de la població.

Amb el temps, aquests textos jurídics aniran creixent i, al costat de la normativa sobre l'aprofitament de terres i la concessió de privilegis i exempcions, s'anirà formant tot un petit ordenament local amb la voluntat de regular l'espai particular al qual respon. Apareixeran, així, els anomenats **furs breus** i **extensos**. En tot cas, cal aclarir que aquesta distinció plasmada d'aquesta manera és un pèl simple, perquè, a la pràctica, va resultar molt complex distingir entre aquest esquema teòric de **cartes de poblament**, **cartes de privilegis** i **furs**.

Encara que sigui una mica simple, la diferència entre furs breus i extensos al·ludeix a la seva mida, si bé els primers solen atendre una concessió inicial del monarca, mentre que els segons, més tardans en el temps, impliquen una confirmació per reis posteriors dels textos jurídics atorgats pels seus avantpassats, als quals se sol augmentar la part dispositiva.

Amb aquesta denominació, llevat de Catalunya, van proliferar enormement per tot el territori peninsular. Aquesta pluralitat i dispersió, pròpia del dret medieval, es pot mitigar si tenim en compte la formació de famílies de furs, on uns quants furs serveixen de model –els anomenats **furs mare**– a la resta.

Famílies de furs medievals

Enllaç

Una altra font per a visualitzar furs municipals de l'edat mitjana és la següent: <http://www.histleg.com/2014/02/25/mapa-de-derecho-medieval/>

Així, trobarem furs com els de Lleó, Sahagún o Benavente, molt estesos pel nord costaner i nord-oest, altres com els de Toledo i Conca, difosos pel centre i sud peninsular, i textos com els de Jaca, Terol o Saragossa, de gran desenvolupament per àmplies zones navarroaragoneses.

A Catalunya, la denominació que rebrà aquest dret privilegiat de caràcter local i amb una finalitat inicial repobladora és la de *costums*, *consuetuts* o *consuetudines*, que fa referència al caràcter d'usos o pràctiques reconegudes en el temps que recullen aquests textos jurídics.

Dins d'aquests dos tipus diferents de dret especial, el municipal resultava molt més atractiu per a la població, tenint en compte el seu caràcter privilegiat. El senyorial implicava una major dependència per a tots els qui hi estaven sotmesos.

Els llaços del noble o de l'eclesiàstic solien estrènyer més que les condicions ciutadanes. No en va es va fer famós per tota l'Europa occidental del moment l'aforisme alemany «*Stadtluft macht frei*» (l'aire de la ciutat fa lliures les persones), amb el qual s'al·ludia a aquest espai ampli de llibertats urbanes.

Tal com hem assenyalat fins aquí, el *Liber* va ser l'únic dret general dels diferents regnes durant l'alta edat mitjana. La societat altmedieval estava caracteritzada pel particularisme, per la fragmentació i per l'atomització en tots els àmbits de la vida. Aquesta situació es correspon amb una mentalitat que identificava el **dret viscut** amb el **dret diví** per mitjà de la descoberta i la identificació del dret per tots i cadascun dels membres de la societat, en totes les situacions concretes i particulars. En aquest context, ni era possible pensar en lleis donades pel rei amb caràcter general per a tots els seus sotmesos ni era possible, atesa la debilitat dels monarques altmedievals, des d'un punt de vista històric o fàctic.

Només a partir de finals del segle XII i durant el segle XIII, època en què es van estendre les noves idees del dret de la recepció –el dret romà justinianeu i el dret canònic elaborat per juristes bolonyesos–, va ser possible retornar la creació del dret als homes, segons la tradició romana, i establir un dret general per a tots els habitants d'un regne.

3.1.4. Les relacions entre el dret general i els drets particulars

Recopilant el que hem dit fins ara, podem afirmar que en l'alta edat mitjana, al costat del *Liber* va sorgir un nou dret per a resoldre els nous problemes que aquell no resolvia i per a adaptar-lo a les noves situacions; era un nou dret que, d'aquesta manera, s'apartava del *Liber* i es configurava com un dret especial que s'aplicaria preferentment. Després d'aplicar aquest dret especial es recorreia al dret general i complet del *Liber*. Aquesta és l'herència que l'alta edat mitjana, amb característiques semblants a tots els regnes peninsulars, va deixar a la baixa edat mitjana i que a partir d'aquest moment s'ajustaria a cada regne de forma diferent, en funció de les seves característiques polítiques i jurídiques.

El *Liber*, un cop desapareguda la monarquia visigoda, es va convertir aviat en un text cristal·litzat el dret del qual, però, s'havia traduït en les conductes diàries dels cristians peninsulars altmedievals.

Musulmans, jueus i francs, en atenció al seu dret de caràcter personalista, es devien mantenir a part del funcionament del dret d'aquests regnes cristians emergents. Tot apunta que, en els casos de conflictes entre qualsevol d'aquests grups i els cristians, es devia aplicar el dret d'aquests últims.

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana. L'alta edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Oleart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàgs. 34-35).

3.1.5. Les característiques del dret altmedieval

L'antiguitat del dret és essencial en l'alta edat mitjana, ja que no hi pot haver un dret nou perquè el dret s'identifica amb l' **ordre diví de la creació**. És, a més, una antiguitat que no es pot computar amb criteris quantitius cronològics, ja que deriva, en última instància, del moment de la creació. Però, tot i ser essencial, no és l'únic requisit que ha de complir, ja que, juntament amb aquestes conductes normades, els homes han comès abusos, mals usos i conductes que, encara que són antigues, no s'adeqüen a la voluntat divina, sinó que la violen. Per aquest motiu, tot el dret és necessàriament antic, però no totes les conductes antigues són dret.

La segona característica del dret altmedieval és la **bondat**. El dret és bo perquè forma part del dret diví, de l'ordre de la creació. És així i no pot ser d'altra manera perquè **no hi ha separació** entre un **dret humà** –susceptible de ser bo– i un **dret diví**. Tot dret, per ser dret, ha de ser d'inspiració divina, i per tant no hi ha la possibilitat que no sigui bo. Si una conducta no és bona, llavors no és dret, sinó abusos o mals usos que momentàniament oculten el veritable bon dret. I la conducta bona que sembla nova, recent, no ho és perquè el dret només pot ser antic, tal com hem dit. No obstant això, pot succeir que, per diversos motius, una antiga conducta s'hagués oblidat i ocultat i ara, apartats els abusos, tornés a ressorgir des de la seva antiguitat; es tractaria, per tant, de la recuperació d'un antic costum oblidat, no d'una nova conducta.

Segons la mentalitat altmedieval, el dret antic deroga el dret nou. Aquesta afirmació, naturalment, s'ha d'entendre en el seu context. De fet, no és que el «dret» antic derogui el «dret» nou, sinó que l'antic dret –recordem que el dret només pot ser antic– deroga un mal ús o un abús injustificat qualificat de dret.

Allò que qualifiquem com a **dret nou** en realitat no és dret, perquè no hi ha dret nou, sinó simplement ocultació de l'autèntic dret, que és antic. Per això es pot afirmar que la tasca dels reis és defensar l'Església. La seva defensa inclou la defensa del dret antic i bo.

En definitiva, doncs, a l'alta edat mitjana no hi ha renovació del dret, sinó simplement restauració del dret antic i bo.

Vol dir tot això que a l'alta edat mitjana no es va produir cap conducta objectivament nova i que totes les conductes van ser, efectivament, abusos i mals usos? Cal que sapiguen reconèixer de forma exacta i amb claredat el que va ser un discurs ideològic dels sectors hegemònics, i que tota la societat va assumir, del que devia succeir realment. O, si voleu, diferenciar la ficció jurídica de la realitat. Qualsevol discurs, i molt més el del poder, s'ha d'interpretar i criticar

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Olearart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàgs. 22-23).

per a comprendre què va passar realment. Per tant, pel que fa al nostre discurs, qualsevol innovació havia de passar, en qualsevol cas, com una restauració del dret antic i bo.

Només des del coneixement que la societat d'aquell moment era **teocèntrica**, podem comprendre la idea de dret que es vivia en aquella època. Déu és l'origen de tot, també del dret en totes les seves expressions. Per això, Déu és sinònim de justícia i actua administrant-la. D'aquesta manera, respon quan és cridat, mitjançant els duels, les ordalies o els judicis de Déu. No són, per tant, en la ment de l'home altmedieval, la perícia dels contendents, la sort o la condició física de les persones les causes que determinen allò que és just o no, sinó la voluntat de Déu, que provocarà un determinat resultat. Hi ha molts exemples en la iconografia de l'època d'aquesta actuació del **Déu-jutge**.

Com hem vist, som en presència d'una pluralitat i dispersió normativa, fruit de la gran quantitat de drets especials que conviuen amb el dret general del *Liber Iudiciorum*. Hi hem d'unir el conjunt de drets personals que es mantenen al marge d'aquest cristià, musulmans, fonamentalment, però també jueus o francs. La complexitat i l'heterogeneïtat jurídica podrien, per tant, considerar-se elements essencials d'aquesta època.

Una altra característica és que som davant d'un dret **atècnic**, fruit de la manca de juristes en aquests segles foscos, en els quals el dret no és d'interès. L'activitat judicial recau en jutges populars, que no són especialistes ni professionals del dret, però que sí que tenen experiència i coneixen els usos i costums, i les seves sentències conformen les anomenades *fazañas*, basades en aquests últims. Per això, un altre dels seus principis bàsics és el seu caràcter consuetudinari i popular.

Igualment, el dret d'aquest període busca contrarestar l'extrema violència que hi ha a la societat amb la recerca de la pau i, per això, aquesta última és un objectiu perseguit essencial. Per aquest motiu, s'estableix una protecció especialment forta a determinats llocs (esglésies, cases, camins, mercats) i moments (diumenges, festivitats religioses), la violació de la qual provocava una sanció agreujada per al causant, precisament per aprofitar-se d'aquesta confiança general d'existència de pau.

3.2. El dret comú a la península Ibèrica

3.2.1. El renaixement de les ciutats

Va ser al voltant de l'any màgic 1000 quan es va manifestar a Europa l'inici del canvi de tendència que va fer que el dret recobrés el protagonisme i abandonés els segles foscos en els quals es va moure durant l'alta edat mitjana. Aquestes modificacions tindran la seva esplendor a finals del segle XII i començament

Dret comú

Sobre aquesta qüestió, també podeu repassar el contingut recollit en les lliçons de l'assignatura de Fonaments històrics del dret que ja heu cursat (llició II, pàg. 31-42).

del XIII, i ens permetran parlar, a partir d'aquest moment, de la baixa edat mitjana, cosa que marca, des del punt de vista històric, aquestes dues parts en què hem dividit el període.

Els canvis parteixen d'una modificació radical en les relacions econòmiques i socials, que provoca un renaixement de les ciutats en detriment de la vida rural. La millora de la producció porta a la necessitat de promoure l'intercanvi de productes i a un inusual desenvolupament de l'activitat comercial i mercantil. Es fan necessaris llocs i moments per a això i és així com sorgeixen les fires i mercats, que trobaran a les ciutats el seu millor espai per a operar. Aquest fet revitalitzarà enormement la vida urbana i, al seu costat, apareixeran nous professionals vinculats a aquestes activitats, com els artesans i comerciants. Però també en sorgiran d'altres lligats a aquest renaixement municipal, com és el cas dels juristes i els metges.

La rellevància que el jurista anirà cobrant a poc a poc en aquest nou ordre, amb el desenvolupament de noves estructures socials i amb una menor rellevància dels llaços senyorials i feudals, determinarà que el dret comenci a cobrar autonomia com a ciència i deixi de vincular-se a les arts del *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica).

3.2.2. El dret civil: Irneri i el *Corpus Iuris Civilis*

El renaixement del dret romà justinianeu durant l'edat mitjana només es pot comprendre si analitzem de manera connexa dues circumstàncies que es van donar en aquell moment:

- la presència del jurista Irneri i
- l'aparició d'una sèrie de manuscrits dispersos de l'obra de Justinià al nord de la península itàlica.

La troballa progressiva, des de finals del segle XI, de parts aïllades de les *Institutiones* de Justinià i dels nou primers llibres del Còdex, igual que del Digest i la resta del Codi, en particular a la zona de la Llombardia i la Toscana, va constituir el detonant necessari per a la construcció d'aquest dret comú civil.

No obstant això, és a Bolonya on es va desenvolupar una important escola dedicada a l'estudi del dret, impulsada per un famós jurista, Irneri. Ell no va ser el primer a centrar la seva atenció en la vella obra de Justinià –consten en les fonts els noms d'altres anteriors, com, per exemple, d'un tal Pepo o Pepone–, però sí el que va saber enfrontar-se a aquests textos amb mestria i dedicació exhaustiva.

«El senyor Irneri, que va ser entre nosaltres la guia del dret, això és el primer que va ensenyar en aquesta ciutat (Bolonya). Atès que, primerament va començar a haver-hi un estudi en arts en aquesta ciutat i com que havia estat destruït l'estudi a Roma, els llibres legals van ser portats a la ciutat de Ravenna i de Ravenna a aquesta ciutat. Un tal senyor Pepo va començar a llegir les lleis per la seva pròpia autoritat, però, per gran que fos la seva ciència, va ser de nul·la fama. Però, el senyor Irneri, mentre ensenyava arts en aquesta ciutat, quan van ser portats els llibres legals, va començar per si mateix a estudiar els nostres llibres, i estudiant va començar a llegir les lleis i ell mateix va adquirir renom i va ser el primer il·luminador de la ciència i, perquè va ser el primer que va fer glosses en els nostres llibres, en diem guia del dret.»

(Odofred, Lectura a Digest 1.1.6)

El seu èxit va consistir en l'atenció que van merèixer aquests textos, que van ser reordenats, recompostos i readaptats, buscant-ne la coherència i eliminant contradiccions, per tal de convertir-los en el que Irneri considerava que eren: la veritat, la justícia immutable. A més, si s'acudia a aquestes disposicions es podia donar resposta jurídica als problemes legals. Aquesta visió gairebé sagrada dels problemes legals va ser una de les raons de l'enorme dedicació que el nostre jurista va prestar als textos i que el va ocupar tota la vida.

El resultat final del treball d'Irneri i el grup de juristes que va formar la seva escola, l'anomenada **escola de Bolonya** o de glossadors –per emprar la tècnica de la glossa per a analitzar i estudiar els textos justinianeus-, va ser l'elaboració de cinc volums gruixuts amb una nova distribució del material:

VOLUM 1: *Digestum vetus* (Llibres 1-24.2)

VOLUM 2: *Infortiatum* (Llibres 24.3-38.17)

VOLUM 3: *Digestum novum* (Llibres 39.1-50.17)

VOLUM 4: *Codex* (nou primers llibres)

VOLUM 5: *Volumen parvum* (Institucions, Tres libri, novel·les, *Libri feudorum*...)

Com veiem, els tres primers còdexs es van dedicar al Digest, el quart a la major part del Codi i l'últim va recollir el material restant.

Per tant, podem afirmar que aquesta recomposició i reordenació, si bé va prendre com a base el material legislatiu que Justinià havia preparat al segle VI, va ser una cosa diferent, tant en contingut com en estructura, d'aquesta obra de l'emperador bizantí. Només a partir d'aquest moment, a més, rebrà el nom amb el qual va ser coneguda mundialment: *Corpus Iuris Civilis* (Cos del dret civil).

3.2.3. El dret canònic: Gracià i el *Corpus Iuris Canonici*

De la mateixa manera que es deu a l'activitat d'Irneri l'elaboració del dret comú civil que va regir a Europa des de l'edat mitjana, el monjo Gracià serà l'impulsor de la que es durà a terme en el dret canònic a partir de les mateixes

dates (mitjan segle XII). Aquest segon gran bloc que integra el *ius commune* medieval s'anirà conformant a poc a poc, com veurem, durant tota la baixa edat mitjana i tindrà la seva culminació el 1500, quan Jean Chappuis va crear el *Corpus Iuris Canonici*, en clara similitud amb els cinc volums que compendiaven el camp del dret civil.

Gracià, cap al 1140, va elaborar una important obra jurídica anomenada *Decretum*, que perseguia una finalitat clara: posar ordre a la normativa dispar de l'Església universal. Així queda patent si observem el nom amb el qual també és coneguda aquesta obra: *Concordia discordantium canonum* (concordia o concordança de cànons discordants). Es tractava, doncs, d'elaborar un text de dret canònic que fos segur, fiable, que eliminés les contradiccions existents en els cànons promulgats en els diferents concilis ecumènics que celebrava l'Església.

El *Decret* conté:

- cànons dels concilis ecumènics i provincials,
- cartes decretals dels papes,
- cànons dels apòstols,
- textos dels *libri poenitentiales*;
- capitulars francs i
- altres textos eclesiàstics i seculars.

El *Decret*, tal com el coneixem, amb tota probabilitat va ser perfeccionat pels deixebles de Gracià. Està dividit en tres parts.

1) La primera té els capítols dividits en *distinctiones*;

2) la segona està dividida en *causæ* i aquestes en *quæstiones*, que abasten els capítols;

3) la tercera, en *distinctiones* i aquestes, en capítols.

Tot i que es va tractar d'una obra de caràcter privat, que va néixer per la iniciativa particular d'una persona que considerava que el dret canònic havia de ser ordenat i clarificat, va esdevenir la base emprada pels textos posteriors que analitzarem a continuació.

El Decret de Gracià, però, no va aconseguir resoldre el problema per al qual havia estat creat: ordenar el material jurídic de l'Església, cànons conciliaris i decretals papals, cosa que va impedir l'elaboració d'un text que donés certesa.

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana. L'alta edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Oleart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàg. 43).

En bona mesura, el fracàs es va deure al fet que Gracià va incloure en la seva obra cànons i decretals del seu temps, que van entrar en col·lisió amb material antic. Per això, va caldre continuar buscant aquest text fiable i segur.

D'aquesta manera, tot i que hi va haver altres obres posteriors, serà a la primera meitat del segle XIII quan trobem el següent text jurídic destacable. El 1234, el papa Gregori IX promulgarà el *Liber Extra*, anomenat així perquè es presentava com una continuació de l'obra de Gracià i, per això, s'entenia que estava fora del *Decret –extra decretum–*, però que també serà conegut amb el nom de *Decretals*. Va ser el capellà d'aquest papa, sant Ramon de Penyafort, qui va portar la direcció de l'obra, que recollia cànons i decretals del període de 1154-1234.

Del *Liber Extra* s'han destacat dos principis fonamentals, el de la literalitat i el d'exclusivitat.

1) Per **principi de la literalitat** s'entenia que les paraules i expressions recollides en el text havien de ser enteses seguint el sentit que sant Ramon de Penyafort li havia donat.

2) El **principi d'exclusivitat** implica que les fonts de dret canònic vàlides serien només les recollides en aquesta obra.

Tampoc aquest *Liber Extra* va aconseguir l'objectiu d'aconseguir un text segur que donés ordre al dret canònic, per la qual cosa van continuar apareixent noves obres. La següent que va cobrar rellevància va ser la duta a terme per un altre papa, Bonifaci VIII, qui, el 1298, va promulgar el *Liber Sextus*, denominació que també seguia la línia que cercava donar continuïtat a les obres jurídiques de l'Església, ja que es volia donar a entendre que el text representava el llibre següent dels cinc en què es dividien les *Decretals* de Gregori IX. Estava dividit, també, en aquesta clàssica estructura de cinc parts:

- organització judicial (*iudex*),
- dret processal (*iudicium*),
- clergat (*clerus*),
- matrimoni (*connubium*) i
- dret penal (*crimen*).

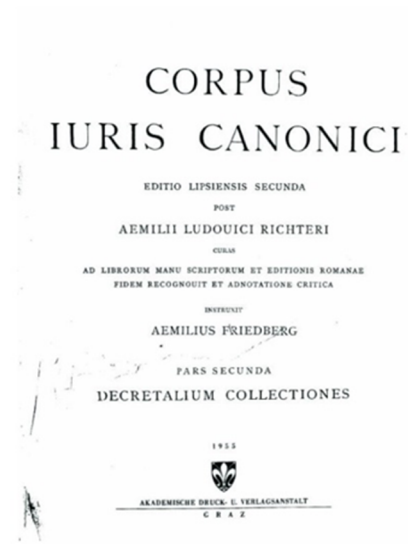
El seu contingut no diferia del que, fins aleshores, havien recollit tots aquests textos, cànons de concilis i decretals papals, en aquest cas, els posteriors a l'elaboració del *Liber Extra* i fins a la promulgació de l'obra de Bonifaci VIII.

Més tard, van continuar apareixent disposicions per a regular el dret de l'Església, però són de menor entitat. És el cas de les *Clementines*, darrera compilació oficial de l'Església, promoguda del papa Climent V, tot i que finalitzada en temps del seu successor, Joan XXII, o de diverses col·leccions d'*Extravagantes*, com les del mateix Joan XXII o les anomenades *Comunes*. Tot aquest material, encara que fonamentalment el *Decret* de Gracià, el *Liber Extra* i el *Liber Sextus*, s'unirà en un mateix text només segles després. Serà gràcies a Jean Chappuis, el 1500, com ja hem esmentat, que es formarà el text jurídic bàsic del dret canònic i que rebrà un nom que ens recorda l'altra gran compilació, la del dret civil. Si aquest sector de l'ordenament tenia el seu *corpus*, el dret de l'església també tindrà el seu, l'anomenat *Corpus Iuris Canonici* (Cos del dret canònic).

La rellevància d'aquesta obra s'aprecia si tenim en compte que va estar en vigor com a font primordial del dret canònic fins al 1917, data en la qual es promulga el primer Codi de dret canònic. Per tant, més de quatre segles de vigència. Aquest fet cobra una major importància si tenim en compte que aquest primer codi del 1917 només va poder sobreviure una mica més de seixanta anys, ja que va ser derogat després de l'aprovació de l'actual Codi de dret canònic del 1983.

Aquests dos grans blocs, el civil i el canònic, seran els dos pilars sòlids sobre els quals es va assentar el dret comú, juntament amb el dret feudal, que analitzarem en breu. Tots dos van rebre a l'edat mitjana la denominació de *utrumque ius*, l'un i l'altre dret, ja que eren la base de tot el dret universal. A més, aquests dos camps van ser l'objecte exclusiu de l'estudi del dret a les universitats medievals des de l'edat mitjana i fins ben entrada l'edat moderna. Un estudiant podia convertir-se en jurista de dret civil, de dret canònic o de tots dos.

Ineri i el *Corpus Iuris Civilis*. Gracià i el *Corpus Iuris Canonici*. Persones i textos bàsics per a entendre el *ius commune*

3.2.4. El dret feudal

Amb la denominació de *Libri feudorum* es coneix un conjunt de textos que, des del segle XII, reuneixen per escrit pràctiques feudals, fruit de les noves necessitats pròpies de la societat altmedieval, organitzada feudalment.

Si bé una de les **característiques** de l'ordenament jurídic altmedieval és el paper rellevant del costum, del dret consuetudinari, els *Libri feudorum* recopilen també algunes constitucions dels emperadors germànics, juntament amb costums feudals, la majoria de la zona de Pavia i de Milà, fruit de l'activitat judicial i reelaborats pels juristes.

A partir del segle XIII, els juristes de Bolonya van estudiar els *Libri feudorum*, que s'havien incorporat dins el *Volum parvum*, tot i que consideraven que l'únic dret vàlid era l'establert per l'emperador. Atès que en els *Libri feudorum* hi havia

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana. L'alta edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Olearart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàgs. 41-42).

costums, juntament amb constitucions imperials germàniques, en justificaven la dedicació adduint que, per aquest fet, ja s'havia produït un reconeixement implícit del dret feudal consuetudinari.

3.2.5. El dret comú: de Bolonya a la Península

Per al desenvolupament de la nostra assignatura, ens interessa posar en relleu com es va viure aquest fenomen del *ius commune* a la península Ibèrica. Per a això cal entendre la rellevància que van tenir les emergents universitats, o estudis generals, com es van anomenar en l'etapa medieval.

A Bolonya, atrets per la fama d'Irneri, van acudir nombrosos joves de tot Europa amb la idea de formar-se i aprendre dret de la mà del mestre més prestigiós. No temien exposar-se als perills d'un viatge incert, en què podien ser atacats o, fins i tot, assassinats. Valia la pena arriscar-se, perquè, a canvi, el premi era sucós: convertir-se en professionals del dret un cop finalitzessin els estudis. Convé aclarir que no hi havia una durada determinada per a donar per acabat l'aprenentatge, i eren els mateixos estudiants els que valoraven quan reunien els coneixements suficients.

Convertir-se en jurista, en tècnic del dret, atorgava poder a qui ho aconseguia. Li permetia acostar-se a l'esfera del rei, i actuar a la cort, o als variats llocs d'administració i govern dispersos pel territori o, en últim lloc, intervenir en l'àmbit municipal i participar en les institucions de govern d'aquest àmbit local.

Aquests joves de qui parlem tornaven al seu país un cop havien acabat la formació i conformaven aquest grup d'experts juristes. Tenim constància de figures hispanes de relleu, com Vicente Hispano, Pere Hispà o Bernardus Compostellanus, entre altres.

A l'estudi de Bolonya es van anar afegint altres centres universitaris dins i fora d'Itàlia, i es va desenvolupar un ràpid creixement de llocs d'ensenyament.

Les universitats europees als segles XIV i XV

La formació dels estudis generals hispànics, en els quals es donava cabuda al dret, sorgeix, en bona mesura, d'aquests juristes que s'havien format fora i que, ja a la seva terra, decideixen ensenyar el dret que han après, que no és altre que el *ius commune*. Així, aniran apareixent els estudis de Palència, Salamanca o Valladolid, a la Corona de Castella, i els d'Osca i Lleida a la Corona d'Aragó. Amb això, la península Ibèrica participarà també en l'expansió d'aquest dret comú, que serà l'únic que s'estudiï a les universitats europees mitjançant l'anàlisi dels seus dos cossos normatius, el dret secular civil del *Corpus Iuris Civilis* i el que, a partir de l'any 1500, rebrà el nom de *Corpus Iuris Canonici* i que recull el dret canònic, com ja hem assenyalat.

3.2.6. Els drets propis o particulars. La seva relació amb el dret comú: el sistema del dret comú

Al costat d'aquest *ius commune*, estudiat a les universitats i que era –com hem dit– en el qual es formaven els juristes, tenim tota una pluralitat de drets propis o particulars –els anomenats *iura propria*– que van conviure amb el dret comú a tots els territoris de l'occident europeu.

Aquest conjunt divers de drets de diferent àmbit –reial, senyorial, territorial, municipal– pot donar una idea de confusió i d'heterogeneïtat, però explica molt bé el panorama de la nostra edat mitjana, per més que a poc a poc el poder del rei tendeixi a anar unificant el dret conforme es va consolidant el primer.

Veurem com es van organitzar les diferents fonts del dret baixmedieval a la Península, però ara cal dir que, també en aquest punt, la península Ibèrica va operar com en altres territoris europeus, on també es va donar una pluralitat de drets particulars que van conviure amb el dret comú. Evidentment, cada territori va tenir els seus elements peculiars que el diferenciaven d'altres llocs. Això es deu a l'aïllament de fenòmens singulars, com és el cas de la dominació musulmana per al supòsit de la nostra península, o per la rellevància de determinats personatges, com, per exemple, per als regnes hispànics, la figura d'Alfons X el Savi.

Interessa conèixer les relacions que hi va haver entre els dos drets, el *ius commune*, entès com el dret civil, canònic i feudal recollit en els grans cossos formats pel *Corpus Iuris Civilis* i el *Corpus Iuris Canonici*, i tota aquesta multiplicitat de *iura propria* o drets propis. És a dir, hem d'abordar el tema de l'estudi del sistema del dret comú.

Les idees més significatives sobre la qüestió van ser exposades, al segle passat, pel professor italià Francesco Calasso, i ha estat el seu deixeble, el professor Manlio Bellomo, qui les ha desenvolupat i completat posteriorment.

El punt de partida ha de ser distingir el paper que exerceix el dret comú. Per a això, cal criticar les posicions que el situen com un mer dret d'escola, un dret culte, tècnic, dirigit a ser estudiat, però sense una aplicació pràctica, ja que el dret que s'utilitzaria seria el propi de cada territori. Aquesta concepció del *ius commune* és difícil de comprendre. Resulta complicat explicar que aquests joves disposats a arriscar la vida per a estudiar el *Corpus Iuris Civilis*, el *Corpus Iuris Canonici* o tots dos ho facin simplement per aprendre unes disciplines que no els reportaran cap interès o utilitat directa, més enllà del seu coneixement.

Per això, el primer que s'ha d'assenyalar és que l'anàlisi del dret comú s'ha de fer sense tenir en compte la visió o prisma dels drets propis. És a dir, no es pot voler valorar la seva rellevància situant-lo com un mer dret positiu més, igual que els drets propis amb els que conviu. Si es fa això, s'acaba col·locant el dret comú dins del sistema de prelación o jerarquia de fonts tan habitual en els ordenaments històrics.

D'aquesta manera, per exemple, a Castella, l'Ordenament d'Alcalà del 1348 situava en primer lloc el dret regi, a continuació els usos i costums, tot seguit, les Partides del rei Alfons X i, en últim lloc, permetia acudir a la raó natural. Així doncs, s'entenia que el dret comú s'havia de col·locar en l'últim lloc, per considerar-se subsumit dins d'aquest dret de gents o, com a molt, vinculat a les Partides, ja que aquest text estava molt influenciat pel *ius commune*.

Ara bé, el dret comú ha de ser vist com una cosa més enllà del dret positiu.

El *ius commune* és el que atorga els **conceptes**, les **figures** i els **valors** amb els quals comprendre tot el dret.

Quan un text jurídic emprava una expressió qualsevol –*usucapio, emptio, dominium*, etc.– ho fa amb un significat precís, que hem de trobar en els textos del *Corpus Iuris Civilis* o el *Corpus Iuris Canonici*. És la base per a comprendre tot el dret. Per això, resulta insignificant el lloc que donem a la prelació normativa. El *ius commune* sempre estarà en primer lloc, ja que és el suport explicatiu de tot el dret. Quan el legislador, el jutge o el pràctic del dret emprava un terme jurídic, ho fa sempre pensant en el seu sentit sobre la base del dret comú, que és, a més, el que ha estudiat a les universitats disperses al llarg de tot l'occident europeu.

Un cop examinada la rellevància del *ius commune* més enllà de la seva consideració de dret positiu com a **suport i base** per a comprendre tot l'ordenament jurídic, cal analitzar, ara, la idea del sistema del *ius commune*, del qual parlàvem anteriorment. Si els drets propis o particulars troben en aquest dret comú la base per a comprendre els termes jurídic, aquest necessita la variabilitat dels primers per a tenir un camp d'actuació.

Així és com s'ha encunyat la distinció entre l'**ús** i l'**aplicació**. Es fa servir el dret comú i s'apliquen els diferents drets propis en una interconnexió que resulta natural.

Recordant el gran jurista Bàrtolo de Sassoferrato (segle XIV), tots dos drets no estarien en el mateix nivell, ja que el dret comú seria superior. La seva imatge que compara el sol i els planetes amb la relació entre el *ius commune* i els diferents *iura propria* és molt descriptiva. Si bé el sol no té vida pròpia, és el suport sense el qual no podrien existir els planetes que giren al seu voltant. De la mateixa manera, el *ius commune* és essencial, imprescindible, perquè els drets propis trobin els significats i termes que els permetin operar. Aquest sol anomenat dret comú apareix, doncs, com la llum que irradia i llança contínuament aquestes figures i conceptes cap a la pluralitat de planetes que conformen la multiplicitat de drets propis.

3.3. El dret a la baixa edat mitjana

L'aparició i la penetració del dret comú per tota l'Europa occidental, i amb això, lògicament, també per la península Ibèrica, van facilitar la tasca d'enfortiment del poder del rei, que s'iniciarà durant aquest període i que arribarà a la seva màxima expressió durant l'edat moderna. Principis presos del dret romà justinianeu, com el que el príncep és legislador absolut (*princeps le-*

gibus solutus est) o que el que vol el príncep té valor o força de llei (*quod principi placuit legis habet vigorem*), van ser d'una gran importància per a consolidar aquesta institució règia.

Per a això, va ser necessari, a poc a poc, reduir la dispersió normativa que, com a conseqüència del fenomen de recuperació territorial i la posterior repoblació, havia portat a l'aprovació de nombrosos drets privilegiats que, amb diferents noms, poblaven tota la geografia peninsular. Amb l'avanç del domini cristià sobre els musulmans, anirà desapareixent aquesta figura d'un rei feble, necessitat de tot tipus de suports. Ara, en una tasca a la inversa, voldrà enfortir el seu poder i convertir-se en el productor de normes per excel·lència.

Un dels obstacles que tindrà per a portar a bon port el seu objectiu serà la noblesa. Molts dels individus que formen aquest estament havien consolidat un gran poder en múltiples espais senyoriais, com ja hem assenyalat, aprofitant les concessions règies dels moments inicials de recuperació territorial.

Tampoc no serà menyspreable l'oposició que es trobarà dins de l'Església, que gaudia d'un ampli protagonisme com a propietària d'una infinitat de terres i amb senyoriis eclesiàstics de rellevància (penseu, per exemple, en l'arquebisbe de Santiago de Compostel·la).

Així doncs, el rei baixmedieval durà a terme una iniciativa legislativa que buscarà consolidar el seu poder i reivindicarà per a si mateix aquesta potestat normativa. El dret regi tendirà a col·locar-se en una posició predominant com a dret general i complet, i desplaçarà els drets municipals i senyoriais que no tenien aquestes característiques.

Serà complex frenar el desenvolupament del règim senyorial, ja que perquè desaparegués aquest sistema calia compensar econòmicament els senyors, i els monarques no disposaven de fons abundants per a fer-ho. Ben al contrari, en aquest període, en comptes de procedir a la redempció de senyoriis, es van incrementar en molts casos, mitjançant venda de terres reials, davant les urgents necessitats econòmiques dels reis.

En aquest sentit, va ser important la tasca que van portar a terme monarques de personalitat rellevant, com, a Castella, Ferran III i el seu fill Alfons X el Savi o, a la Corona Aragonesa, Jaume I. En aquest moment, cal distingir l'activitat duta a terme a cadascuna de les circumscripcions territorials més destacades.

3.3.1. El dret a la Corona de Castella

A Castella, a més de la important tasca duta a terme per Ferran III el Sant en la recuperació de territoris més enllà del Tajo, en particular a Andalusia (Jaén, Úbeda, Sevilla, Còrdova...), aquest monarca unificarà bona part del dret municipal amb la concessió a nombroses localitats de la versió en romanç del *Liber Iudiciorum*, coneguda amb el nom de **Fuero Juzgo**.

Serà, però, el seu fill, Alfons X el Savi, qui posarà en marxa tota una política legislativa amb un triple objectiu:

- la unificació del dret,
- la seva renovació i
- la important tasca de reivindicar per a si mateix la creació del dret.

Per a això, prepararà tres obres diferents: El *Fuero Real*, l'*Espéculo* i *Las Siete Partidas*. Sobre elles hi ha diferents teories, ja que no se sap en quina data es van elaborar. Més que conèixer aquesta problemàtica, ens interessa ara examinar la finalitat de cadascun dels textos i la seva caracterització general.

1) El primer, el **Fuero Real**, va ser concedit a nombroses localitats castellanques amb la finalitat d'unificar el dret i reduir els pluralismes, sota l'excusa de la necessitat de corregir els mals usos que es contenien en molts textos locals. Així, el rei actuaria com a partícip directe del retorn al dret bo i la superació dels abusos existents.

Per la seva banda, els municipis van reaccionar davant aquesta activitat: van defensar el seu dret privilegiat i van cercar que els reis confirmessin els vells furs que havien rebut, oportunitat que es va aprofitar, fins i tot, per a augmentar-los.

2) El segon dels textos alfonsins rellevants, l'**Espéculo**, o *mirall de tots els drets*, va ser una obra jurídica pensada fonamentalment per als tribunals en què s'havia de recollir tot el dret aplicable amb caràcter general.

3) Tot sembla indicar que l'*Espéculo* va ser interromput per l'elaboració d'una obra nova, les **Partidas**, que sorgia per a atendre una necessitat del rei: proveir d'un text més apropiat per a cobrir les seves pretensions imperials, l'anomenat *Fecho del imperio*.

Es tracta d'una de les obres més rellevants de tot el nostre passat jurídic, perquè en sorgir en aquest període medieval, es mantindrà amb una eficàcia vital durant l'edat moderna i fins i tot arribarà a tenir valor en l'etapa contemporània. Som en presència d'una gran enciclopèdia del saber, en què abunden

les definicions i els conceptes. Les seves fonts són no només jurídiques, entre les quals té una especial rellevància el dret comú, sinó també filosòfiques, bíbliques, teològiques, etc.

A les *Partidas* es van mantenir els tres objectius que ja tenia el monarca en les obres anteriors. Es va diferenciar de les altres sobretot pel fet que es va desvincular del dret tradicional, és a dir, contenia un nou dret creat pel monarca, únicament limitat per Déu i la justícia divina. Això vol dir que ja no es tractava de millorar el dret antic i bo, és a dir, el fur.

Segons aquesta obra, ús, costum i fur ja no eren font de creació de dret: l'única font de creació de dret era **la llei**, establerta pel rei i l'emperador.

Partidas 1, 1, 12

«Emperador ó rey puede facer leyes sobre las gentes de su señorío, et otro ninguno non ha poder de las facer en lo temporal, fueras ende si las feciese con otorgamiento dellos. Et las que de otra manera son fechas non han nombre nin fuerza de leyes, nin deben valer en ningunt tiempo.»

La voluntat del monarca era sinònim de llei, i en aquest sentit les seves sentències i les seves opinions es convertien en llei. Els jutges havien de jutjar els plets únicament segons les *Partidas*, contra les lleis no es podien dictar sentències, i si se'n donaven, es considerarien nul·les. Els jutges tampoc no podien jutjar per *fazañas*, excepte quan fossin dictades pel rei.

En el cas de defectes en la seva obra, circumstància que Alfons X considerava gairebé impossible, per la perfecció de les *Partidas*, s'havia de recórrer al rei, qui resolvia dubtes i corregia dret, i podia haver disposat de l'opinió dels savis en dret.

Vegem a continuació les **característiques de la llei** en l'obra alfonsina:

- La llei era l'única font de creació del dret.
- Només el rei podia fer la llei, encara que ocasionalment podia permetre que altres persones l'elaboressin.
- Les lleis es recollien en un llibre de lleis, *Las Siete Partidas*, que es convertia en l'únic que es podia aplicar en els tribunals de justícia.
- El rei, per a fer la llei, havia de convertir l'equitat ruda en equitat constituïda. Havia estat establert en el seu càrrec per Déu per a fer justícia i portar la pau al seu regne. Per això, les lleis havien de complir unes condicions (no podien anar ni contra Déu, ni contra la raó natural, ni contra el profit de la comunitat), sense les quals no es podrien considerar lleis i el monarca hauria de corregir-les.

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana. L'alta edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Oleart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàgs. 62-64).

- El monarca havia d'elaborar la llei amb el consell dels seus col·laboradors.
- La llei era un mandat general, és a dir, s'aplicava a tots, cosa que contrastava amb la idea de subjectivitat del dret altmedieval. Que la llei fos general no impedia al monarca concedir privilegis –mitjançant cartes reials– que configuraven situacions jurídiques particulars a determinats individus. Els privilegis es van considerar lleis, però particulars i concretes, que establien, a favor de determinades persones, una excepció al règim general.

L'oposició de senyors i consells a la imposició del dret regi no es va fer esperar gaire i es van produir revoltes a partir del 1270, que van acabar amb els acords adoptats a les **Corts de Zamora** del 1274. Els municipis van recobrar els seus furs i van poder continuar administrant justícia d'acord amb ells. Però fruit d'aquestes corts, apareixerà la doble distinció entre:

- **plets forals**, substanciats per la normativa local recobrada, i
- **plets del rei**, que seràn els que es regiran pel dret del monarca.

En tot cas, cal aclarir que la cessió règia no va ser tan rellevant, ja que serà el rei qui es reservarà per a si mateix l'aclariment o interpretació dels dubtes que sorgeixin.

Sota el regnat d'Alfons XI (segle XIV) es fa un pas més per a consolidar el poder regi. Aquest monarca, que portarà a terme reformes administratives en aquest sentit, és ben conegut per promulgar l'**Ordenament d'Alcalà**, el 1348, fruit dels acords adoptats en unes corts celebrades en aquesta ciutat castellana. La disposició de més rellevància serà la **lleï primera del títol XXVIII**, la qual, tal com ja hem avançat anteriorment, estableix un ordre de prelació de normes en què es donarà prioritat a la legislació règia. Això és perquè, tal com es recull en el text, s'aplicarà en primer lloc el dret regi. En acabat, perquè després de reconèixer, en segon lloc, la posició del dret consuetudinari recollit en els furs municipals (sempre que se'n provi l'ús i no siguin contraris a Déu, la llei i la raó), es col·locarà, en tercera posició, *Las Siete Partidas* que, en ser considerades com a llei, passaran a situar-se en un lloc predominant. A més, així, es dóna valor oficial al text alfonsí, que no tenia aquesta circumstància. En cas de llacuna jurídica o de necessitat d'interpretar les disposicions, aquesta tasca li correspondria al rei. Aquest ordre de prelació de fonts continuarà durant tota l'edat moderna, ja que és el que recull les **Lleis de Toro** promulgades el 1505. Així doncs, el dret regi va prevaldre sobre els furs municipals i va vèncer en aquesta forta pugna que van mantenir els monarques i consells amb dret privilegiat.

L'enfortiment de l'activitat legislativa del monarca era imparabile, i van abundar cèdules i pragmàtiques dictades unilateralment pels reis en una mostra del seu poder. La noblesa va haver de cedir protagonisme durant els segles XIV i XV, i només va obtenir algun reconeixement de privilegis sota el regnat de monarques com Joan I (1379-1390) i Enric IV (1454-1474).

3.3.2. El dret a la Corona d'Aragó

De la mateixa manera que a Castella va emergir la figura del rei Alfons X el Savi, a la Corona d'Aragó, integrada al segle XII pel regne aragonès i el principat de Catalunya, va ser Jaume I (1213-1276) l'encarregat de representar el poder regi, emparat en la seva gran incorporació de territoris enfront del poder musulmà.

No obstant això, a diferència del que succeïa a la corona castellana, aquí la tasca legislativa del monarca va ser mediatitzada pel paper rellevant exercit per les Corts, els integrants de les quals van fer de contrapès a l'activitat règia, i van donar lloc al que la doctrina ha anomenat el **pactisme**.

Amb aquesta expressió s'al·ludia a la necessitat d'acords entre el rei i els estaments per a l'aprovació de les disposicions legislatives.

Amb això volem posar en relleu que la posició del monarca, des d'aquesta perspectiva de creació de dret, resulta molt més còmoda a la corona castellana, on no té aquesta necessitat. Allà, les Corts aniran perdent protagonisme, en deixar d'acudir-hi, a poc a poc, nobles i eclesiàstics, desinteressats per la seva poca eficàcia. Per aquest motiu, quan els reis aglutinin en les seves persones totes dues corones, promouran preferentment el desenvolupament del marc polític castellà sobre l'aragonès. Així s'aprecia, per exemple, quan els Reis Catòlics integren les Índies dins de la Corona de Castella i no en la d'Aragó, cosa que, teòricament, era possible, en ser-los atorgades pel papa a títol personal a tots dos monarques.

A Catalunya, la difusió del dret comú va tenir una rellevància especial per tractar-se d'un territori més proper a l'influx europeu de França i Itàlia. A més, l'aparició tardana de costums locals, als segles XIII i XIV, va provocar que aquestes tinguessin una forta influència del *ius commune* on, un cop més, resultarà fonamental el paper dut a terme pels juristes que les van preparar. És el cas de textos com les *consuetudines ilderenses*, els *costums de Tortosa* o les *consuetudines de Girona*.

D'altra banda, davant la falta d'utilitat del *Liber*, a causa de la seva impossibilitat de resoldre els nous problemes que van anar sorgint, apareixeran altres ordenaments per tal de convertir-se en textos generals i complets, com és el

cas dels *Usatges*. Aquesta obra va permetre que el comte de Barcelona creés dret, emparat teòricament en els principis del *ius commune* que assenyalaven una cosa nova: el dret era una obra de l'home.

Un paper important en l'activitat legislativa correspondrà a les Corts catalanes, que aprovaran tant constitucions que sorgeixen a iniciativa del rei com capítols la proposta dels quals neix dels estaments, i també, finalment, actes, disposicions règies que són ratificades en corts.

La prelación de fonts que va establir el 1251 Jaume I indicava que els costums legals havien d'ocupar el primer lloc, seguides pels *Usatges* i, en últim lloc, es podria acudir al sentit natural, que interpretarien els jutges. Es prohibia el dret comú, però, a la pràctica, es va anar obrint pas en l'ordenament català gràcies al seu caràcter de dret complet.

En les Corts del 1409, Martí l'Humà va assenyalar un ordre de prelación que va ser interpretat en el sentit que en primer lloc s'havia d'aplicar el dret particular, és a dir, privilegis i dret municipal i senyorial. A continuació, el general dels *Usatges* i de les constitucions aprovades en corts. Es fixava també una jerarquia normativa entre el dret comú, era preferible el dret canònic al civil romà justinianeu i, en defecte d'ambdós, apareixia l'habitual referència a l'equitat i el sentit natural.

Per la seva banda, a Aragó, els municipis d'aquest territori van procedir a recollir per escrit les seves disposicions privilegiades i el seu dret tradicional davant l'enfortiment del monarca i la difusió de les idees del dret comú. Sorgirà així, a mitjan segle XIII l'anomenat *Codi d'Osca* o *Furs d'Aragó*, aprovat per les corts celebrades en aquesta ciutat el 1247. Aquest va actuar com el dret general del regne, sense desplaçar els furs municipals, alguns tan rellevants com el de Jaca, encara que el seu caràcter d'aglutinador de drets tradicionals sí que va provocar un cert abandó de la legislació local en favor d'aquesta obra general. Aquests *Furs d'Aragó* van augmentar les seves disposicions al llarg dels segles baixmedievals gràcies a la incorporació de nous textos legislatius aprovats en corts.

Un gran influx dels principis del *ius commune* va arribar, com no podia ser d'altra manera, per la feina dels juristes, que recollien en les anomenades *Observances* les pràctiques i usos admesos pels tribunals i el justícia major. Aquest oficial, jurista que va aconseguir gran fama al territori per ser gran coneixedor del dret aragonès, va tenir una gran rellevància en poder frenar, fins i tot, les disposicions règies que violentessin l'ordenament propi del regne d'Aragó. La seva posició d'interpret dels furs i jutge de contrafur el va col·locar en un lloc preminent en el sistema jurídic aragonès, que els monarques, amb el pas del temps, van aconseguir anar limitant.

Va ser al segle XIII que la corona aragonesa va augmentar la seva extensió amb la integració dels regnes de **Mallorca** i **València**. El primer va tenir una forta influència catalana, per ser el principat el que va portar el pes de la recuperació territorial i la repoblació posterior.

Pel que fa al regne valencià, la part nord va rebre furs aragonesos per a fomentar-ne la repoblació, ja que van ser nobles d'aquest territori els que van portar el pes central de la recuperació territorial, encara que també van participar en l'empresa catalana. El 1240 es van aprovar els **Furs de València**, amb una clara influència del dret comú i que va constituir el dret general del regne després de la seva destinació inicial per a la capital valenciana, gràcies a la concessió d'aquest text a moltes altres localitats. Aquesta situació no va ser del gust dels nobles aragonesos, que volien que el seu dret continués amb ple vigor al regne valencià, cosa que es va permetre a les **Corts de Saragossa** de 1283.

Alfons X el Savi i Jaume I d'Aragó, dos dels monarques més rellevants per a l'enfortiment del poder regi durant l'edat mitjana

3.3.3. El dret al regne de Navarra

El **regne de Navarra** també va caminar cap a la consecució d'un dret territorial. Va ser Teobald I, que va regnar a la primera meitat del segle XIII, qui va acceptar que es redactessin per escrit els furs tradicionals d'aquest territori. Va ser així com es va formar el **Fur General de Navarra**, que actuarà amb la mateixa finalitat de dret complet i general que hem vist en altres territoris, i conviurà, lògicament, amb el dret especial dels furs. A Navarra va predominar el dret antic, basat en costums, sobre el nou de creació règia. Va rebre dues reformes per a millorar-lo, en temps de Felip III (1330) i Carles III (1418), ja que s'entenia

que aquesta peculiar defensa del dret tradicional feia que els monarques no poguessin modificar el *Fur General*, però sí millorar-lo. A la pràctica aquest sistema va operar com a mitjà d'introduir el dret nou.

3.3.4. Característiques del dret baixmedieval

Hi continua havent drets privilegiats de caràcter local, però cada vegada més el rei, que hi veu un bon camp d'actuació en haver de cobrir les llacunes d'aquests drets incomplets, els anirà unificant.

L'aparició del dret regi, amb finalitat de ser general i complet, provoca la desaparició del *Liber Iudiciorum*.

Es produeix una territorialització del dret, ja que hi ha una tendència a generar un dret uniforme i amb un abast més general.

L'ordenament jurídic dels regnes hispànics medievals es va configurar a partir d'una doble relació dialèctica:

- d'una banda, la recepció del *ius commune*, que havia d'encaixar amb els drets propis de cada regne, i,
- de l'altra, la lluita dels diferents monarques per a imposar la creació del dret sobre els sectors privilegiats de la societat feudal.

I és en aquest últim sentit com cal entendre les tensions entre el dret que creava el rei tot sol i el dret que el monarca creava juntament amb els estaments a les corts. La jerarquització entre els diferents drets propis –del rei, dels municipis, dels senyorius, de les corts, tradicional, etc. (tenint en compte que darrere cada dret hi ha uns actors socials amb uns interessos determinats)– i l'adequació del dret propi amb el dret comú de la recepció, era, en definitiva, el que movia i alhora configurava els ordenaments jurídics dels regnes de la Corona d'Aragó i dels de la Corona de Castella durant el període medieval.

El resultat d'aquella relació dialèctica a la qual ens acabem de referir va ser diferent a cada regne.

A la Corona de Castella, les pretensions del rei d'imposar el monopoli legislatiu –la qual cosa, a més d'altres prerrogatives, en l'època qualificaríem de sobirania– va acabar imposant-se. D'aquesta manera, entre els segles XIV i XV aproximadament, el rei podia legislar amb caràcter general per a tots els seus sotmesos sense massa dificultat.

Bibliografia

Citació del mòdul *La creació del dret als regnes peninsulars a l'edat mitjana. L'alta edat mitjana i el renaixement dels estudis jurídics a Bolonya. Els drets propis i el dret comú als diferents regnes hispànics*, de Max Turull Rubinat, Oriol Oleart Piquet i Mònica González Fernández (FUOC, 2010, pàg. 139).

Per contra, als territoris de la Corona d'Aragó, els estaments van aconseguir obstaculitzar i posar certs frens a la potestat legislativa del monarca. Ningú no negava que al rei, pel fet de ser-ho, li corresponia la creació del dret, però la forma de portar a la pràctica aquesta creença i el paper que li tocava representar a les corts va ser diferent a les dues corones peninsulars.

Bibliografia

Bellomo, M. (1999). *La Europa del derecho común* (2.ª ed.). Roma: Il Cigno Galileo Galilei.

Iglesia Ferreirós, A. (1996). *La creación del derecho. Manual. Una historia de la formación de un derecho estatal español*. Madrid: Marcial Pons.

Montanos Ferrín, E. (2009). *El derecho en la historia de España*. Madrid: Universitas.

Tomás y Valiente, F. (1983). *Manual de historia del Derecho español*. Madrid: Tecnos.

